

O'QUVCHILARDA KASBIY QIZIQISHLARNING SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Axmedova Irodaxon Ibroximjon qizi

Andijon viloyati Paxtaobod tumani MMTB ga qarashli 25-maktab psixologi,

Annatsiya: Zamonaviy dunyoda yoshlarga zamonaviy kasblarni o'rganish, inqirozdagi kasblarni rivojlantirish yoki boshqasi bilan almashtirish tendensiyalari taxlili.

Kalit so'zlar: Zamonaviy kasblar, kasbga yo'naltirish, individuallik, yo'nalganlik,

Kasbga yo'naltirishning nazariy jihatlarini kasb faoliyatining barcha tomonlari to'g'risidagi chuqur bilimlarning shakllanishi, shu bilimlarga tayangan holda ta'lim olishni, nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish va buning aksi bo'lgan amaliyotning nazariyaga ko'chirish yo'llarini o'rganishni nazarda tutadi. Kasbga yo'naltirishning amaliy aspekti esa egallagan bilimlarni hayotiy faoliyatning ma'lum bir sohasida qo'llashni o'rganishdan iboratdir. Bu esa yoshlarni biror kasbni tanlashga ongli munosabatda bo'lishga tayyorlaydi.

O'zbekiston respublikasida o'quvchilarning kasbga moyilligi, yo'nallanligi, kasb tanlash, kasblar to'g'risidagi tasavvurlarning to'g'riligi va aniqligini ta'minlash maqsadida o'qituvchilar hamda psixologlar keng qamrovli ishlarni tizimli va uzviy davom qildirishi maqsadga muvofiq faoliyat hisoblanadi.

* O'quvchilarning faolligi, havaslari, intilishlari, xohishlari, motivlari, ezig'niyatlarini xususan kasbkorga bo'lgan qiziqishlarini vaqtida aniqlash;

* O'quvchilarning individual tipologik xususiyatlari, yoshi va jinsini hisobga olgan holda ularning har birini oqilona kasbga yo'llash;

* Kasb tanlash faoliyatini oqilona tashkil etish uchun mamlakatimiz qaysi soha mutaxassislariga muhtojligini nazarda tutish va shunga yarasha ularning aqliy va jismoniy qobiliyatlariga qarab, hamda u yoki bu kasbga yaroqligini aniqlab, so'ng kasbga yo'llash kerak;

* Ota onalar bilan mustahkam aloqa o'rnatish;

* Kasbga yo'naltirish bo'yicha maslahatlar uyushtirish lozim bo'ladi. Insoniyat paydo bo'libdiki, u har doim o'zini boqishga, ehtiyojlarini va manfaatlarini qondirishga harakat qilgan va hozirda ham shu yo'ldan bormoqda.

Inson o'z ehtiyojlarini eng awalo oziq - ovqat, boshpana, kiyim - kechaklarga bo'lgan ehtiyojlarni qondirishdan boshlagan. Keyinchalik yangi sivilizatsiyalar paydo 2 B.M.Umarov "Psixologiya". Toshkent-2012. 255-bet Ёшларнинг ижтимоий-психологик муаммолари: сабаб ва ечимлари bo'lgach, ya'ni insoniyat

madaniylashib borgan sari o'z ehtiyojlariga kerak bo'lgan mahsulotlarni ishlab chiqara boshlagan. Bular eng avvalo shu sohadagi kasb egalarini paydo bo'lishiga va jamiyatni shu mahsulotlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga intilishlarni paydo qilgan. Jamiyat rivojlana borgan sari yangi kasblar paydo bo'lgan va rivojlanib borgan. Insonlar esa yaxshi va baxtli yashashga intilganlar. Buning uchun kasb tanlaganlar, tajriba oshirganlar va bilimlarni to'plaganlar.

Kasb - inson ish faoliyatining ma'lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan faoliyat turi, sohasi, hunardir. Kasbga umumiy yoki maxsus ma'lumot hamda amaliy tajriba yo'li bilan erishiladi. Kasb ichida mehnat faoliyatining eng tor xarakteri bilan ajralib turuvchi ixtisoslari bor. Ba'zi kasblarda bir qancha ixtisoslar masalan: chilangar kasbida - remontchi chilangar, asbobsoz chilangar, yig'uvchi chilangar kabi yo'nalishlar mavjud. Demak, har bir kasbga xos bo'lgan yo'nalishlar mavjud bo'ladi. Bu esa inson faoliyatini kengayib borayotganligini, har bir sohani o'ziga xos tor jabhalari borligini tasdiqlaydi. Hayotiy jarayonlar kasblarni doimiy emasligini ko'rsatadi. Kasblarni ayrimlari paydo bo'ladi ayrimlari yo'q bo'lib ketar ekan. Bu kasblarni ayrimlari texnika va texnologiya sohalarini taraqqiyoti bilan bog'liq holda takomillashib boradi, yangi ko'rinishga ega bo'lgan kasblarni paydo qiladi, eskilarini yanada takomillashtiradi. Misol uchun hozirgi zamon to'quvchisining ishini ilgari zamondagi to'quvchi mehnati bilan taqqoslab boimaydi. Hozirda to'quvchi stanoklarni avtomatlashganligi tufayli bir qancha to'quv stanoklarini bir vaqtda boshqaradi. Albatta bu jarayonlarni taqqoslab bo'lmaydi, ulardagi mehnat sharoiti, stanoklarni boshqarishga va to'qishga bog'liq bo'lgan yangi bilimlar tizimi va shu kabilar ularning farqini ko'rsatib turadi.

O'smirlikning birinchi fazasi uchun kishining mustaqil hayotiy yo'lini tanlashga tayyorlanishi kerakli bilim va ko'nikma orttirish, kasb tanlash bilan bog'liq bo'lgan izlanishlar, shaxsning u yoki bu sifatlarini hosil qilishi va hokazolalar xarakterli bo'ladi. Ikkinchi faza uchun esa kishining ishlab chiqarish mehnatida ishtirok etishi va bunda egallagan bilim hamda kasbiy ko'nikma va malakalardan foydalanishi, o'z mahorati hamda o'z shaxsiga xos axloqiy fazilatlarini yanada takomillashtirib borishga intilish kerak. O'smirlik yoshida uning u yoki bu o'quv predmetiga qiziqishi, munosabati, u yoki bu sohadagi o'quv faoliyatida erishgan muvaffaqiyatlari ularda paydo bo'layotgan turli kasblarga munosabat bilan belgilanadigan bo'lsa, endi ilk yoshda o'quvchilar o'sha kasbga qiziqishi uning o'quv faoliyatiga ta'sir ko'rsata boshlaydi. Shuning uchun o'smirlik yoshidagi o'quvchilarni kasbga yo'naltirish bo'yicha ish olib borishda har bir o'quvchining individual imkoniyatlari hamda o'zi yashab turgan mintaqadagi muayyan kasblarga ehtiyojni hisobga olish zarur. Biz faqat o'quvchilar bilangina emas, balki ularning ota-onalari bilan ham muntazam ish olib borishimiz kerak. Chunki oila kasbga yo'llashning eng ta'sirchan, shu bilan birga yomon boshqariladigan omilidir. Shuning uchun tarbiyachi va sinf rahbarlari ota-onalar bilan mustahkam aloqa

o'rnatishlari zarur. Ilmiy - tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, 15-17 yoshli yigit va qizlar o'ziga xos muayyan va barqaror temperament, xarakter va qobiliyat xususiyatlariga ega bo'ladilar, biroq buni o'quvchilarning o'zlari to'la anglab yetmaydilar yoki noto'g'ri baholaydilar.

O'smir shaxsning tarkib topish qonuniyatlarini qarab chiqishda e'tiborni shunga qaratish kerakki, ilmiy tafakkurni shakllantirish uchun o'quvchilar faoliyatining xarakteri va mazmuni, ularning tabiat va jamiyat to'g'risidaga bilimlarini sintez qiluvchi o'quv predmetlarining mavjud bo'lishi muhim ahamiyatga egadir. Biroq shuni ham ta'kilab o'tish muhimki, bularning tizimliliigi va umumlashtirilganligi, nazariy masalalarga bo'lgan qiziqish, tushunib fikrlash qobiliyatining rivojlanib borishi, yuqori sinf o'quvchilarining bilish sohasidagi faolligi – bu dunyoqarashni rivojlantirish shartlaridandir. O'quvchilarning tobora o'sib boradigan ijtimoiy faollik, axloqiy tajribaning to'plana borishi, xulq-atvorning sotsial va etik normalarning egallab olinishi, turli xildagi sotsial hodisalarga, boshqa odamlarning xulq-atvori hamda faoliyatiga muayyan emotsional munosabatning shakllanishi – o'smir dunyoqarashini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Dunyoqarashning shakllanishi o'smirning tevarak - atrofdagi barcha narsalarga hamda o'z-o'ziga nisbatan muayyan shaxsiy qarash tizimiga ega bo'lgan shaxs sifatida o'zini tobora chuqurroq anglab borishning natijasi va sharti hisoblanadi. O'smirlarda avvalo o'zini anglashdagi siljish yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu hol shunchaki o'sishni bildirmaydi, balki o'z shaxsiyatining ma'naviy – psixologik fazilatlarini, faol ijtimoiy turmush tarzining maqsad va vazifalarini anglashni, oqilona baholashni aks ettiradi. O'smirdagi o'zini anglash turmush, o'qish, mehnat va sport faoliyati taqozasi bilan namoyon bo'ladi. Maktabdagi odatlanmagan vaziyatning shaxslararo munosabat va muloqot ko'lamining kengayishi o'zining aqliy, axloqiy, irodaviy xis-tuyg'ularining xususiyatlarini oqilona baholash, qo'yilayotgan talablarga javob tariqasida yondoshish o'zini anglashni ta'minlaydi. O'rta maktabni bitirguncha hamma o'quvchilar kasbini qat'iy tanlaydi deb bo'lmaydi.

Kasb-hunarga har xil munosabatlar hosil bo'lishining asosiy sababi maktabdagi o'qish davrida kasb tanlash bo'yicha turli xil motivlar paydo bo'lishidir. V.A.Krutetskiy o'smirlarda uchraydigan motivlardan quyidagilarni alohida ko'rsatadi:

- 1) biror o'quv predmetiga qiziqish;
- 2) vatanga foyda keltirish istagi;
- 3) shaxsiy qobiliyatni rukach qilish;
- 4) oilaviy an'analarga rioya qilish;
- 5) do'stlari va o'rtoqlariga ergashish;
- 6) ish joyi yoki o'quv yurtining uyiga yaqinligi;
- 7) moddiy ta'minlanishi yaxshi ekanligi;

8) o'quv yurti yoki ishxona ko'rinishining chiroyliligi yoki unga joylashish osonligi va h.

O'smirlarda kasblar haqida yaqqol tasavvur bo'lmasligi sababli ular ko'proq xatoga yo'l qo'yadilar. O'z qobiliyatlarini oqilona baholay olmasliklari tufayli u yoki bu kasbni egallash uchun qanchalik tez va aniq harakat qila olishlarini, bu ishga moslasha olishlari mumkinligini bilmaydilar. Biroq hozir mazkur salbiy holatlarning oldini olish va bartaraf etish imkoniyatlari mavjud.

Buning uchun quyidagi pedagogic-psixologik omillarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir:

1) kasblarni o'rganish usullarini ishlab chiqish, ularni tavsiflash va lo'nda qilib ifodalash;

2) o'qituvchilarning kasblar bo'yicha targ'ibot va tashviqot ishlari olib borishi, o'quvchilarga kasblar yuzasidan maslahatlar berishi, o'smir va uning ota-onasi bilan birga kasbga yo'naltirish boyicha ishlar olib boorish;

3) o'smirlarni kasbning asosiy turlari bilan tanishtirish;

4) mehnat ta'limi darslarida kasbga tayyorlash va qiziqish uyg'otish;

5) psixodiagnoostika va kasb tanlash usullarining amaliyotga tadbiiq qilishga moslashtirilgan turlarini ishlab chiqish;

6) joylarda zamon talabiga mos kasb tanlash xonalari tashkil etish;

7) kasb tanlash targ'iboti yuzasidan o'smirlarni ommaviy axborot vositalariga jalb qilish va psixologik tayyorlash.

Demak, o'smirlarda kasbga yo'naltirish ishlarini to'g'ri tashkil etish, ularning qobiliyati, qiziqishlari va layoqatini o'rganib ular bilan samarali ish olib borish maqsadga muvofiqdir. Kasb-hunarga yo'naltirish ishlarining samarali usullarini amaliyotga joriy etish maqsadida o'smir yoshdagi o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faol ijtimoiy hayotga tayyorlashda ularning qiziqishi, jismoniy va aqliy imkoniyatlari, mehnat bozoridagi kasblarga bo'lgan ehtiyojga qaratish muhimdir. O'quvchilarni uzluksiz kasb-hunarga yo'naltirish usullaridan biri esa kasbiy tashxis metodikalari yordamida ularning kasbiy yo'nalganligini aniqlashdir. Barchamizga ma'lumki hozirgi kunda 9-sinf bitiruvchilari bilan „Qiziqishlar anketasi“, „Kasbiy motivatsiyani aniqlash“, „Deferensial-diagnostik so'rovnoma“, „O'quvchilarni kasbiy yo'nalganligini aniqlash metodikasi“, „Shaxs sifatleri va kasbiy qobiliyatlarni o'rganish metodikasi“, „Kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatini aniqlash metodikasi“, „Qiziqishlar xaritasi“ kabi kasbiy tashxis metodikalaridan foydalaniladi. Bundan tashqari maktab psixologlari va kasbga yo'naltiruvchilar, mehnat va boshqa fan o'qituvchilari tamonidan turli usullar yordamida o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini aniqlash mumkin.

Kasb tanlash katta hayot yo'lidagi eng muhim qadamdir. Inson o'zini baxtli his qilishi uchun albatta atrofida sevimli insonlar bo'lishi bilan birgalikda, o'zi qiziqqan kasb egasi bo'lishi lozim. Ba'zi yoshlar ko'p yillar orzu qilgan mutaxassislik uchun oliy ta'lim tizimiga hujjat topshirish vaqti kelganda, ikkilanish yuzaga keladi. Chunki uning o'z bilimiga nisbatan ishonchi bo'lmaydi. Shuning uchun ham bilimdan kelib chiqib kasb tanlash emas, balki bilimni maqsadga qarab oshirib borish zarur. Buning uchun esa bolaga yoshligidanoq o'zi yoqtirgan kasb haqida oilada va maktabda to'g'ri tushuncha berish va bolada qiziqish va layoqatni shakllantirib borish lozim. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov „Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch“ asarida ta'kidlaganidek; „Har kuni, har soatda fidoyi bo'lish, o'zini tomchi va tomchi, zarrama-zarra buyuk maqsadlar sari toliqmay tinimsiz safarbar etib borish, bu fazilatni, kundalik faoliyat mezoniga aylantirish –haqiqiy qahramonlik aslida mana shu ...“. Zero, umumta'lim maktablarida psixologik xizmatning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish o'quvchilarning qobiliyati, qiziqishi, iqtidorini aniqlash, ularni o'z jismoniy va ruhiy imkoniyatlariga mos kasblarga yo'llash ularning kelgusida el-yurt ravnaqi uchun qo'shadigan hissasiga asos bo'ladi. Xulosa qilib aytganda kasbga ongli munosabatni tarbiyalashning yana bir talabi o'quvchilarni ilm fan, madaniyat, texnika va texnologiya borasidagi yangiliklardan boxabar etish, ularga nisbatan qiziqishni hosil qilish, bu boradagi layoqat, qobiliyat va iqtidorlarini oshirib borishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy psixologiya . E. G'oziyev. Toshkent-2002
2. Turmush tarzi, ta'lim va milliy o'ziga xoslik. A.Jabborov, Sh.Bekova. Qarshi-2002
3. Maktab va hayot ilmiy metodik jurnal